

ГЕРМЕНЕВТИКА. РЕЦЕПЦІЯ. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2"19"-3.09 О.Гончар.03=133.1

Ярема Кравець

ФРАНКОМОВНЕ ПРОЧИТАННЯ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА: ДОСЯГНЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ (історичний аспект)

Франкомовна Гончаріана пройшла понад піввіковий шлях, часто відображаючи на собі діаметрально протилежні судження про майстра української прози. О. Гончар (1918-1995) як видатний письменник другої половини ХХ століття, не залишився поза увагою критика П'єра Декса, люксембурзької франкомовної письменниці Розмарі Кіфер, французького славіста Жоржа Люціані та ін. Переклади французькою мовою десяти новел письменника (1972 р.), романів „Прапорonoсці” (1948 р.) і „Циклон” (1977 р.), а також фрагментів із роману „Собор” (2004) не тільки є промовистою сторінкою інтеграції української культури за кордон, але дають вдячний матеріал для глибокого монографічного дослідження франкомовного прочитання прози О. Гончара.

Ключові слова: Франкомовна Гончаріана, піввіковий шлях, Розмарі Кіфер, славіст Жорж Люціані, переклади новел, антологічні видання.

Зважаючи на те, що творчість Олесья Гончара (1918-1995) увійшла у франкомовне літературознавство вже понад півстоліття тому і звучала не лише у літературознавстві Франції, Бельгії та Люксембургу, але також і перекладними франкомовними виданнями в Україні та Росії, цікаво було б оглянути долю Гончаревих творів у франкомовній критиці та перекладах, обмеживши цю студію хронологічними рамками 1948-2004 рр.

Перша відома нам франкомовна критична згадка про Олесья Гончара датується червнем 1948 р., коли на сторінках всесоюзного франкомовного місячника „La littérature soviétique” (№ 6-7) друкувалися дві частини роману Олесья Гончара „Прапорonoсці” – „Альпи” та „Голубий Дунай”. У № 6 того ж місячника публікувалася стаття-огляд письменника К. Сімонова „Найкращі твори 1947”, в якій згадувався і роман О. Гончара, твір, що „був написаний на основі особистих вражень і того, що він пережив”. Критик особливо вирізняв простого солдата Хому Хаєцького, який „привертає симпатії читача”, і зазначав, що „автор як простий солдат брав участь у тих битвах, які описує” [10, с. 125].

Ще одне звернення до творчості Олесья Гончара знаходимо в критичному огляді Ю. Лукіна „Молоді радянські прозаїки”, поміщеному № 10 того ж літературного журналу за 1948 р. Автор публікації писав

про О. Гончара як про „молодого українського письменника, який був на війні і повернувся з неї збагачений досвідом” [8, с. 133]. Характеризуючи роман „Прапорonosці” традиційними для тогочасної літературної критики ідеологічними штампами про визвольну місію радянської армії у Європі, численні подвиги радянських солдатів „для того, щоб людство стало вільним”, Ю. Лукін все ж певну вагу зосередив і на стильових особливостях українського письменника: „Стиль Олеся Гончара романтично натхненний. Він виявляється в гіперболізації образів, довгих ліричних відступках, характеристиці персонажів. Особа письменника присутня повсюдно: його почуття висловлені з такою самою силою, як і почуття його героїв. У тексті Гончара маємо форму безпосереднього звертання до читача” [там само, с. 137]. Обидві ці критичні згадки були пов’язані із презентацією двох частин роману О. Гончара у вищезгаданому франкомовному журналі в перекладі, як зазначалося, Льва Соболева.

Відразу ж після публікації в журналі „La littérature soviétique” роман „Прапорonosці” став відомим у Франції, викликавши діаметрально протилежну оцінку. Критик Андре П’єр із газети „Le Monde” стверджував, що роман Гончара є „романом настанов”, сумніваючись у тому патріотизмі, яким, на його погляд, „неправдоподібно перейняті всі його герої” [цит. за: 1, с. 132]. Критик марксистських поглядів П’єр Декс у паризькому журналі „La nouvelle critique” (№ 11, 1949 р.) оцінював роман як „один із зразкових творів соціалістичного реалізму”, епопею, твір, який відзначається „правдивістю, благородством і пафосом радянського патріотизму”. Таким настроєм, зазначав критик-марксист, „роман перейнятий з першого і до останнього свого рядка” [там само, с. 132].

Майже через чверть століття, 1972 р., з активізацією редакції іноземними мовами видавництва „Дніпро” з’явилося франкомовне видання оповідань письменника під назвою „Соняшники” [4]. Видання, що знайомило читача із новелістичним доробком Олеся Гончара, містило десять коротких творів письменника („Модри Камень”, „Весна за Моравою”, „Усман та Марта”, „Жайворонок”, „Зірниця”, „Соняшники”, „Чари-Комиші”, „За мить щастя”, „Березневий каламут”, „На косі”) у перекладі львівської письменниці – репатріантки із Франції Жінет Максимович. Воно стало для неї вдалим дебютом на перекладацькій ниві. Через десять років два оповідання із цієї книжки у її перекладі – „Модри Камень” і „На косі” – будуть передруковані у виданні „Le récit ukrainien soviétique” („Українське радянське оповідання”. – К., „Дніпро”, 1982), що презентувало тридцять чотирьох українських письменників – від А. Головка, С. Васильченка, Г. Косинки, Івана Сенченка до Р. Іваничука, Є. Гуцала, Ніни Бічуї, В. Яворівського та ін.

Унікальний закордонний матеріал, пов’язаний із творчим шляхом Олеся Гончара, знаходимо у № 88 за 1976 р. люксембурзького літературного журналу „La Dryade”. Саме там під рубрикою „Зустріч на

Сході” друкувалася стаття письменниці й літературного критика Розмарі Кіфер (1932-1994), названа „Золотисто-зелена Україна” [6].

Розмарі Кіфер (Rosemarie Kieffer), одна з найвидатніших письменниць сучасного двомовного Люксембургу, народилася у Люксембурзі в родині професора і літератора-письменника, дебютувала в літературі двома добірками оповідань „Амфітеатр Д 53” (1962 р.) і „Чорний кіт у Галвеї” (1965 р.). У 50-ті рр., завдяки своєму викладачеві німецької та англійської мов Стефані Клаес, вона ще в дівочому ліцеї зацікавлюється слов'янською культурою. Розмарі Кіфер записується у Школу східних мов для вивчення російської мови. Згодом одна з героїнь її літературного твору, французенка Крістіан д'Орінек, студентка перекладацького відділу в Парижі та Відні, одержить у французькій столиці „диплом русиста”.

У центрі літературних творів письменниці – життя маленької людини маленької країни. Як секретар спілки люксембурзьких письменників і голова люксембурзького культурного центру ім. О.С. Пушкіна, 1974 р. була гостем журналу „Всесвіт”. Саме на сторінках березневого номера цього журналу за 1977 р. під рубрикою „Літературно-мистецька хроніка” друкувалася розповідь про письменницю та її творчість. „*Р. Кіфер, – зазначалося в матеріалі, – письменниця, що пише французькою мовою і належить до авангарду нечисленного, але активного загону люксембурзької літератури. Твори останнього часу (роман „Алхімія всемогутності” та збірник оповідань „Ясна квітнева ніч”) правдиво відтворюють життя маленької людини маленької країни*” [2, с. 233].

До творчості Р. Кіфер журнал „Всесвіт” повернувся ще раз 1978 р., помістивши її рецензію на роман люксембурзького франкомовного письменника Жозефа Лейденбаха „Гра, що закінчується поразкою”, написану спеціально для українського часопису. Оповідання письменниці „Ніколя і марки” друкувалося у № 5 за 1979 р. У тому ж номері подавалася інформація про Р. Кіфер, в якій згадувалося, що письменниця „*декілька разів гостювала в СРСР, зокрема в Києві, і теми ряду її новел і нарисів навіяні враженнями від цих подорожей*”. Р. Кіфер „*активно популяризує у себе літератури народів СРСР*” [3, с. 106]. У листі від 20 липня 1989 р. до люксембурзького літературознавця Франка Вілельма письменниця згадувала, що її оповідання були перекладені різними мовами, зокрема й українською.

Знання кількох слов'янських мов дозволило письменниці здійснити мандрівку у східноєвропейські держави, в тому числі – Чехословаччину та колишній Радянський Союз. Під час тих поїздок вона намагалася насамперед висловлювати власні погляди, розповідаючи про тих осіб, які ідуть за покликом власної совісті, голосу добра, толерантності і солідарності між різними людьми і різними народами.

Одна з таких мандрівок Розмарі Кіфер 1975 р. до СРСР дала письменниці великий матеріал, що друкувався кількома репортажами у

люксембурзьких франкомовних літературних журналах упродовж 1975-1977 р.р. під гаслом „Літературна мандрівка через Радянський Союз”.

„У моїй пам’яті Україна золотисто-зелена, зелена своїми лісами, луками, парками своїх міст, зелена деревами, юністю і надією. Вона золотиста своїми полями, своїм сонцем, керамікою. Золотисті її куполи” [6, с. 89].

Розповівши читачам про своє неабияке враження від Музею народної архітектури, що знаходиться під Києвом, письменниця додала, що вона тільки-но розповіла про *„лагідну і манливу красу музею архітектури під відкритим небом і відразу може скластися думка про те, що Україна мала ідилічне минуле. Однак не завжди так було. Я маю під руками путівник Літературного музею ім. Тараса Шевченка, складений англійською мовою; на його обкладинці автопортрет українського художника, портрет, який він намалював тоді, коли був здоровою молодого людиною”* [6, с. 91].

І далі письменниця повела мову про Тараса Шевченка, який *„для українців є тим самим, ким для росіян є Пушкін, а для грузинів Шота Руставелі”*.

Про Олесь Гончара письменниця писала у зв’язку зі своєю інформацією про те, що *„Українською республікою була заснована премія Тараса Шевченка, якою нагороджують найкращих її митців”*.

„Серед лауреатів 1962 р., зазначала Розмарі Кіфер, був письменник Олесь Гончар; він є одним із найцікавіших сучасних прозаїків. Саме зараз, – продовжувала авторка нарису, – я читаю один із його романів, книжку, яку він написав між 1970-1972 роками і яку R. Willnow переклав німецькою мовою для берлінського видавництва „Volk und Welt”; роман називається „Бригантина”. Олесь Гончар розповідає історію хлопчика, якого арештували за його волоцюжне життя і помістили у спецшколу для важких дітей... Цей твір написаний дуже жваво, з гумором і глибоким розумінням людських проблем... Олесеві Гончареві, – писала далі письменниця, – належать також книжки про війну, яка важко вдарила по його рідній Україні, однак його „Бригантина” – книжка, багата гуманізмом високої проби, яка дозволяє по-новому пізнати радянську літературу” [6, с. 91-92].

Завершивши розповідь про Олесь Гончара, люксембурзька письменниця знову повернулася до життя і стражденної долі Тараса Шевченка, закінчуючи свій виклад такими рядками:

„Шевченко ніколи не міг жити на своїй зеленій Україні, у скромненькій хатині, серед своїх співвітчизників, але з такої хатини, із зеленої України вийшла в кінці століття поетеса, яка продовжила справу Тараса Шевченка. [...] У золотисто-зеленій Україні, в її парках та скверах ви можете побачити також пам’ятники, зведені на славу тієї тендітної і вродливої жінки” [6, с. 94].

Наступну франкомовну Гончареву публікацію бачимо 1977 р., коли знову ж таки в іноземній редакції видавництва „Дніпро” був надрукований роман „Циклон” в інтерпретації перекладача-репатріанта Івана Бабича та французького літератора Жана Шампенуа [5].

Французьке видання твору містило лаконічну біографічну довідку, в якій, окрім загальної інформації про життєвий шлях письменника, подавалася характеристика роману „Циклон”, як твору, присвяченого „творчій роботі радянської інтелігенції”. Саме цей переклад „Циклона” буде згодом використаний у франкомовній „Антології української літератури XI-XX ст.” (2004, Париж – Київ), яка на с. 839-850 подала 1-й та 22-й розділи київського видання – початковий і завершальний розділи роману.

Говорячи про франкомовну Гончаріану, варто згадати і подачу про письменника в рекламному чотиримовному виданні Товариства книголюбів Української РСР „Олесь Гончар” (К., „Дніпро”, 1978 р., 36 с.). Франкомовний матеріал, поміщений на с. 25-33, авторства Василя Бережного, опублікований із нагоди шістдесятиліття письменника, окреслював основні віхи життя і діяльності О. Гончара, подавав досить ґрунтовну інформацію про історію написання „Прапороносців”, романів „Людина і зброя”, „Тронка”, „Циклон” та „Берег любові”, новели „Бригантина”. І, як звичайно, абсолютно замовчував „крамольний” роман „Собор”, не згадавши його жодним словом. Серед багатого ілюстративного матеріалу цього видання бачимо титульну сторінку французького перекладу „Циклону”, а також німецький переклад „Бригантини”, про який згадуватиме люксембурзька письменниця Розмарі Кіфер.

Через вісім років у журналі „La littérature soviétique” (1986 р., № 7) був опублікований французький переклад твору письменника „Чорний яр” разом із перекладами цього ж тексту німецькою, англійською, польською, угорською, іспанською, чеською та словацькою мовами.

Доволі обширну статтю про Олеся Гончара знаходимо в корп. 23 французької енциклопедії „Encyclopaedia Universalis” (Paris, 1989) у розділі „Українська література” авторства відомого французького славіста Жоржа Люціані [9]. Розповідь про О. Гончара містилася в четвертому підрозділі публікації – „Українська література XIX-XX століть”.

Зазначивши в короткому вступі до підрозділу, що так само, як XIX ст. особливо презентується Т. Шевченком, Марком Вовчком, Лесею Українкою, М. Коцюбинським та І. Франком, автор енциклопедичної статті писав, що XX ст. має своїх видатних письменників – Івана Багряного, Олеся Гончара та Івана Драча.

Свою розповідь про Олеся Гончара французький літературознавець розпочинав короткими біографічними даними про письменника, інформацією про роки його навчання, участь у Другій світовій війні, що, як пише Ж. Люціані, й відобразилась у його трилогії „Прапороносці”.

Зміна у творчості письменника, зауважує автор статті, настала зі святкуванням піввікового ювілею жовтневого перевороту. Гончар робить певні висновки, що й позначилося на відмові від того хвалебного стилю, який дотепер був характерний для його творчості: „1968 р. з’являється „Собор” – головними героями твору є молодь і трохи

старші люди, які не знали ні передреволюційних часів, ні сталінського терору. Ці люди живуть за усталеними нормами, у впорядкованому, чисто матеріалістичному і атеїстичному світі: вони мали б бути щасливими, однак вони не є такими. Їхнім глашатаєм у романі є студент Микола Баглай, символ пробудження сучасної молоді до духовного життя, її бажання вільно думати, з її прагненням пошуку духовних цінностей на землі їхньої Батьківщини” [9, с. 131].

„Старий собор, – пише далі Ж. Люціані, – побудований у козацькі часи, у селищі, що перетворилося на селище промислове, зі своїми дзвіницями, що хрестами стремлять в небо, стає символом вічного прагнення людської душі до духовних вартостей. Книжка накликала на О. Гончара гостру критику. Її перше видання було вилучене із книгарень; згодом вона перевидавалася зі змінами. Загалом твір перевидавався сім разів – тричі в СРСР і чотири рази українською еміграцією у вільному світі”.

„Один із сучасників Гончара, надихнений його „Собором” Євген Сверстюк, – продовжує французький літературознавець, – написав низку філософських есеїв під назвою „Собор у рихтованні”. Ця добірка ходить в СРСР потаємно, вона була видана без дозволу автора на еміграції. 1970 р. Гончар позбувається своєї посади голови Спілки письменників Радянської України. „Собор” позначив розрив Гончара із традиційними догмами радянського письменства. 1970-1971 року він публікує новий роман „Циклон”, в якому вдається до дуже гуманного і витонченого дослідження персонажів: нема більше „добрих” і „поганих”; герої твору пізнають страх, а „погани” є людськими істотами” [там само].

Найновішим франкомовним матеріалом про творчість О. Гончара, що з’явився вже у XXI столітті, є передмова літературознавця і перекладача Віктора Коптілова до презентації фрагментів із романів письменника „Циклон” та „Собор” у виданні „Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle” („Антологія української літератури XI-XX століть”) [7]. Антологія була опрацьована, складена та впорядкована НТШ у Європі (Сарсель) і видрукована 2004 р. у київському видавництві Олени Теліги.

На відміну від попередніх франкомовних публікацій про О. Гончара, у своїй передмові В. Коптілов вводить у науковий обіг і такі не відомі читачам Франції та Бельгії твори О. Гончара, як „Людина і зброя”, „Тронка” (роман у новелах), „Твоя зоря”, кожен з яких „став виховним явищем у літературній творчості О. Гончара та у формуванні його громадянської позиції”: „Людина і зброя”, в якій О. Гончар вперше в українській літературі відверто повів розмову про тих солдатів, які опинилися в оточенні і, відповідно до сталінської директиви, мусіли зазнати суворого покарання; „Тронка” з епізодичним образом донощика Яцуби, який хоче взяти на себе роль вихователя молоді; „Твоя зоря”, філософський роман, в якому відобразилися морально-політичні роздуми письменника про сучасну людину, про планету, мир і війну.

І, звичайно, найбільше місця в передньому слові В. Коптілова зайняв роман „Собор”, „головна ідея якого полягала в необхідності захистити історичну пам'ять народу”, роман, який спричинив, як пише автор статті, “справжню бурю”.

„Ця пам'ять тут показана козацькою церквою XVIII століття. І духовна вартість кожного персонажа визначається його ставленням до цього собору. Відповідальний комсомольський працівник Володька Лобода, який намагається знищити собор, щоб на його місці відкрити базар або їдальню, і молодь села Зачіплянка, яка захищає собор, мають діаметрально протилежні погляди”(…) Далі автор висловлюється з іще більшою відвагою, відмовившись від будь-якого компромісу, викриваючи „високого чиновника XX століття”. „Брежнєвська влада, – зазначає В. Коптілов, – не могла змиритися з подібною „пропагандою свободи думки”. (….) Проти Гончара розпочалася кампанія на сторінках преси; давали зрозуміти, що від непокірного автора чекають покаєння. Однак Гончар не покався” [7, с. 838].

Автор статті торкався також і питання певної трансформації стилю письменника – коли від ліроепічного стилю О. Гончар перейшов до загострення своєї думки, до поглиблення філософської основи мистецької концепції. Письменник частіше звертався до трагічних конфліктів та драматичного розвитку подій. Цікавими для франкомовного читача, вважаємо, були останні рядки переднього слова, де В. Коптілов говорив про ту підтримку, яку Олесь Гончар перед самим проголошенням незалежності України надавав своїм авторитетом діям українців, свідомих своєї національної ідентичності.

„Він покинув ряди Компартії, усвідомивши, що вона гальмує поступ України до незалежності. В останні роки життя Гончар виявив великий талант публіциста” [там само, с. 839].

Із виходом згаданої Антології пов'язана й поява ще одного франкомовного прочитання роману Олеся Гончара, правда, у фрагментарному вигляді. На с. 851-860 Антології друкувалися уривки з роману „Собор” у перекладі Данила Штуля. Франкомовному читачеві пропонувалися фрагменти розділів 8-го та 9-го роману з гострою колізією, в яких ішлося про викрадення таблиці із собору, що сприйнялося як бажання перетворити собор у руйновище.

У франкомовній „Антології української літератури XI-XX ст.” В. Коптілов подав детальну розповідь про життєвий і творчий шлях Олеся Гончара, яку можна вважати поки що найповнішим літературознавчим викладом про творчість письменника, написаним французькою мовою. Значення подібної публікації стає очевиднішим із поступовим інтегруванням української літератури у світовий літературознавчий процес та постійним зацікавленням франкомовних літературознавців класичною і сучасною українською літературою.

Найсвіжішим прикладом такої інтеграції є поява обширної багатотомної антології „Європейська літературна спадщина”, підготованої Лювенським католицьким університетом Бельгійського королівства. В 11-му і 12-му томах антології фігурують три українські

письменники класичної доби – Тарас Шевченко, Леся Українка та Іван Франко; три інші письменники новішої доби – Василь Стефаник, Микола Хвильовий та Юрій Яновський – мають увійти в позасерійні томи видання. Отже, зацікавлення франкомовних літераторів тією чи іншою чільною особистістю літературного розвою в Україні відчуватиме необхідність таких презентацій, якою є студія В. Коптілова про Олеса Гончара. А саме вивчення проблем, пов'язаних із франкомовною гончаріаною, потребує якнайповнішого з'ясування усього того, що писалося про О. Гончара у франкомовній періодиці, надто глибокого монографічного дослідження прочитання прози видатного майстра слова французькою мовою.

1. *Євніна О.М.* Дожовтнева та радянська українська література за рубежами СРСР. – К., 1956.
2. Літературно-мистецька хроніка // Всесвіт. – 1977. – № 3. – С. 233.
3. *Р. Кіффер.* Ніколя і марки. [Про неї:] // Всесвіт. – 1979. – № 5. – С. 106.
4. *Gontchar Olès.* Les Tournesols. Nouvelles. Tr. de l' ukr. Par Ginette Махумовытч. – К.: Dnipro, 1972.
5. *Gontchar Olès.* Le Cyclone. Tr. de l' ukr. par Ginette Махумовытч. – К.: Dnipro, 1977.
6. *Kieffer Rosemarie.* Verte et dorée, l' Ukraine... // La Dryade. – Luxembourg. – № 88, P. 89-94.
7. *Koptilov Viktor.* Olès Hontchar // Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle. – Paris – Kyiv. – 2004. – P. 837-839.
8. *Loukine Y.* Les jeunes prosateurs soviétiques. – 1948. – № 10. – P. 132-138.
9. *Luciani Georges.* La littérature ukrainienne. Oless Hončar // Encyclopaedia Universalis. – Paris, 1989. – corp. 23. – P. 128-131.
10. *Simonov K.* Les meilleures oeuvres // La littérature soviétique. Revue mensuelle. – Moscou. – 1948. – № 6. – P. 123-127.

Summary

Oles Honchar's works have been translated into French for more than fifty years, often reflecting diametrically opposite opinions about Oles Honchar – an outstanding master of the Ukrainian prose. Oles Honchar (1918-1995), as a writer of distinction in the second half of the 20-th century, has not been left unattended by the critic Pierre Daix, Luxemburg French-speaking writer Rosemarie Kieffer, French slavist Georges Luciani and others. French translations of the writer's ten short stories (1972), novels „Bannerbearers” (1948) and „Cyclone” (1977), as well as the extracts from the novel „Cathedral” (2004) are not only a significant phase of Ukrainian cultural integration aboard but also provide a gratifying material for the profound monographic research of translating Oles Honchar's prose into French.

Key words: Oles Hontchar's works into French, fifty years, Rosemarie Kieffer, slavist Georges Luciani, translations of ten short stories, anthological editions.

Стаття надійшла до редколегії 13.11.2008